

מזמור י"ט

מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק זצ"ל

נערך
מוקדש לעלוי נשמת
הרב צבי יהודה בן הרב אברהם יצחק

א. הצדיקים הישרים רואים את מעשי ד'.

תשע-עשרה שנה. מפעם לפעם אנו רגילים, וצריכים להתרגל יותר, לזכות ולקיים את הפסוקים האחרונים במזמור ק"ז, שאנו אומרים בליל חג-עצמאותנו כתקנת רבנותינו: "המה ראו מעשי ד'... יראו ישרים וישמחו... מי חכם וישמר אלה ויתבוננו חסדי ד'". ישרים רואים מעשי ד'. ולוואי שנזכה יותר ויותר להיכלל בכלל הישרים, ואולי מוטב להזכיר - "הצדיקים הישרים", כדברי קדשו של הנצי"ב בפתיחה לספר בראשית. ובמידה שחסרה ישרות בצדיקים - חסרה הראיה וההכרה במעשי ד'. הרבה הרבה יש להתבונן במעשי ד' בהנהגתו ובהשגחתו, הכללית והפרטית, בחשבון הנפש ובחשבון החיים של כלל ישראל. צריך להתרגל לפקוח את העיניים ולגלות אין קץ נפלאות מתורת ד' ונפלאות ממעשי ד'.

תשע-עשרה שנה. בכל יום יהיו הדברים בעינינו כחדשים. צריכים להתרגל להרגיש את זה. נדמה כי התקדמנו והתרגלנו בינינו למסיבה של בני תורה ושל תלמידי חכמים, למסיבת קבלת קדושת עול מלכות שמים, המופיעה בכוננות מלכות ישראל. אולם, היו זמנים, בשנותיה הראשונות של המדינה, כשהמסיבה בישיבה עוד לא נתקנה, שהייתי רגיל להסתובב באותן שעות בחוצות ירושלים, להיות עם שמחת עמנו ונחלתנו, עם ההמון, הבנים והבנות, עם "עמך". לדאבונו, קיימת השאלה שיש בה מן הגובל בחילול השם: היכן הזקנים, עיני העדה, גדולי התורה ותופשיה בחוצות ירושלים, בשמחת עמנו ונחלתנו?!

ב. בהחלטת מושלי אומות העולם לתקומת מדינת ישראל - החליטו גם על חלוקת הארץ.

לפני י"ט שנה, באותו לילה מפורסם, בהגיע ארצה החלטתם החיובית של מושלי אומות-העולם לתקומת מדינת ישראל, כשכל העם נהר לחוצות לחוג ברבים את רגשי שמחתו לא יכולתי לצאת ולהצטרף לשמחה. ישבתי בדד ואדום כי נטל עלי. באותן שעות ראשונות לא יכולתי להשלים עם הנעשה, עם אותה בשורה נוראה, כי אכן נתקיים דבר ד' בנבואה בתרי-עשר - "ואת ארצי חילקו"! איפה חברון שלנו - אנחנו שוכחים את זה?! ואיפה שכם שלנו - אנחנו שוכחים את זה?! ואיפה יריחו שלנו - אנחנו שוכחים את זה?! ואיפה עבר הירדן שלנו?! איפה כל רגב ורגב? כל חלק וחלק, של ארבע אמות של ארץ ד'?! הבידינו לוותר על איזה מילימטר מהן? חלילה וחס ושלום!

באותו מצב מזועזע בכל גופי, פצוע כולי וחתוך לגזרים - לא יכולתי אז לשמוח. כך היה המצב לפני י"ט שנים, באותו לילה ובאותן שעות. למחרת בא אל ביתנו איש ברית קדשנו, הגאון רבי יעקב משה חרל"פ זצ"ל - היה לו צורך לבוא וכלום יתכן שלא היה בא?! התייחדנו אז שנינו, רגעים אחדים, באותו חדר קטן ומקודש שב"בית הרב" - ולאן יבוא אז אם לא לשם?! מזועזעים ישבנו ודמומים. לבסוף התאוששנו ואמרנו שנינו כאחד: "מאת ד' הייתה זאת, היא נפלאות בעינינו". נקבעה החותמת!

ג. ב"ה שהגענו לכך שעתה אין מתחשבים כל כך בדעת הגויים.

ועתה, עם המשך השתלשלות שלשלת הקודש בכל גווינה, מערכת דבר ד' המתגלה בכל מדרגותיה הרוחניות והמעשיות במאורעות מדיניים והיסטוריים, הגענו לשכלול פלא זה, ליום קדשנו זה - ובלי ה"מחוננים" הגויים, ברוך ד'! כל השנים הננו מבקשים מאת ריבוננו של עולם: "ושבור עולנו מעל צווארנו ותולכנו קוממיות לארצנו". זכינו השנה במידה מסוימת מעשית וסמלית זו לשברון עול הגויים מעל צווארנו - אשרינו!

כדאי להזכיר כאן גם זה: באחרית ימיו של הרב מאיר בר-אילן זצ"ל, בנו של הנצי"ב, נערכה מסיבה חשובה מטעם "המזרחי" בה היה הוא היו"ר. במסיבה השתתף גם יו"ר הסוכנות אז, מר ברל לוקר, ונתכבד לשאת את דבריו. באותו פרק זמן נערך באו"ם הדיון לגבי בינאום ירושלים, וברל לוקר הזכיר בדבריו את ענין ירושלים בהגדירו אותה כבעיה עדינה, הטעונה הרבה טקט וטיפול זהיר וכו' וכו'. לעומת דבריו אלה התפרץ אז ר' מאיר ב"מאמע-לשון" וקרא מכסאו בקול רועם מאחורי גביו: "ווער הערט זיי?! - מי מאזין לדבריהם? מי מתחשב בדעתם? הם יקבעו לנו מה נעשה בירושלים?! כזאת הייתה תגובתו של הרב בר-אילן, המלא גדלות של מדות, גדולה של קדושה, מתוך אמונה, מתוך תורה, מתוך קדושה, מתוך ראת שמים, מתוך ודאיות ולא מתוך ספקות.

ד. הרבנות הראשית לא תקנה לומר הלל בברכה ביום-העצמאות כי חלק גדול מן הציבור שלנו אינו מאמין בגודל מעשה ד'.

אשר לעצמו של יום, עלינו לברר לעצמנו כמה דברים:

בערב שבת קודם יום-העצמאות פנה אלי אדם חשוב אחד ושאלני, מדוע לא יתירו לנו רבותינו לברך על ההלל ביום-העצמאות? השיבותי לו, כי הוראת הרבנות הראשית שקולה וצודקת היא. תקנות הרבנות הראשית באות לכל הציבור כולו וכיוון שלצערנו ולחרפתנו חלק גדול מהציבור שלנו איננו מאמין בגודל מעשה ד' המתגלה לנו בכוננות מלכות ישראל, ובהיותו מחוסר אמונה הריהו מחוסר שמחה, ואי אפשר לחייבו בברכה. דוגמת הרואה את חברו ושמה בראייתו החייב לברך, שאם הוא שמח - מברך, ואם איננו שמח - אינו מברך.

הרב מימון, שכל כולו היה קודש לבנין עמו ונחלתו של הקב"ה - הוא היה מלא שמחה של אמונה ולכן קבע שבבית הכנסת שלו יאמרו הלל בברכה. הוא הדין למקומות דומים נוספים - צבא ישראל והקיבוצים הדתיים. אולם הרבנות הכוללת והראשית אינה יכולה לתקן ברכה כהוראה כוללת לכל הציבור, כשזה איננו מוכן לה. בשיבתנו-המרכזית נהגנו כפסק הרבנות, כי אין אנו "קלוז" של חוג מיוחד - שייכים אנו לענינו של כלל ישראל המרוכז בירושלים, ומכיון שבכללו של הציבור יש לעת עתה, לצערנו, ולבשתנו, עכובים בשלמות האמונה והשמחה, ומתוך כך - בחיוב הברכה, נכון הוא שנהגו אף אנו כהוראת הרבנות לכלל כולו.

ה. אין במצעד ביום-העצמאות משום "כוחי ועוצם ידי".

אותו אדם טען לפני טענה נוספת: מדוע לא תאסור הרבנות ללכת לחזות במצעד צה"ל, הרי יש בזה משום "כחי ועוצם ידי". אולם, אדרבה, אין כל פסול בראיית המצעד, כי כשזוכרים אנו שד' נתן לנו את הכוח הזה לעשות חיל אין זה "כחי ועוצם ידי" במובנו השלילי, כי אם למוד וקיום של תורה: לומדים אנו שעלינו לעשות את המצוה המוטלת עלינו בכוח הזה - כיבוש של הארץ. לא כולם מקיימים את המצוה בייחוד הכוונה האמיתית, לא כולם אומרים "לשם ייחוד". לא תמיד מקיימים מצוה בשלמות הכוונה, אבל בסופו של דבר מתקיימת המצוה. זוהי מצוה, מצותם של כלל ישראל ומוטלת על כולנו, ומשום כך, כל השייך אליה, כל כלי הנשק למיניהם, מתוצרתנו ומתוצרתם של גויים, כל מה ששייך ליום הזה של קיום מלכות ישראל - הכל הוא קודש!

ו. ערך יום-העצמאות כאתחלתא דגאולה - מפורש במקורות.

יש גדולים הרואים את ערך יום מדינתנו מצד התשועה וההצלה שבו, ולעומת זאת, ערכו כ"אתחלתא דגאולה" הוא בגדר "כבשי דרחמנא" ו"הנסתרות לד' אלהינו". לעומת זה יש להזכיר ולברר שלא כן הוא: ענייני הגאולה של יום מדינתנו אינם בגדר "נסתר" כלל, אלא נגלים ומפורשים הם. גמרא ערוכה היא במסכת סנהדרין (צ"ז-צ"ח). ר' יהושע הסיק שם כי תשובה שלמה איננה מעכבת את הגאולה, ור' אליעזר, החולק עליו שתק. (ובירושלמי - "אסתלק ר' אליעזר"). ההסבר פשוט: שתיקה כהודאה, אין חולק בזה. ואכן, זהו פסוק מפורש: "שובה ישראל כי גאלתיך" - התשובה תהיה אחרי הגאולה. בהמשך דברי הגמ' מובאים דברי ר' אבא: "ואמר ר' אבא: אין לך קץ מגולה מזה שנאמר: ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא" (יחזקאל ל"ו) - ישוב א"י וקיבוץ גלויות. נדקדק כאן מעט: מהו וא"ו החיבור של "ואמר ר' אבא...?", הרי ר' אליעזר ור' יהושע היו מראשוני התנאים ואילו ר' אבא היה באמצע תקופת האמוראים ומהו הקשר שבין שני המאמרים? צריכים אנו לומר איפוא שהקשר הוא ענייני: ומכיון שהקץ אינו תלוי בתשובה - זוהי מסקנת התנאים שם - כיצד, איפוא, נוכל להכירו? - בזה שארץ ישראל עושה פירותיה בעין יפה. וב"ה, היבולים בארצנו עולים יפה מאד...

בהסבר זה בגמרא זכיתי לכוון לדברי ר' זונדל סלנטר, רבו של ר' ישראל סלנטר, אבי תנועת המוסר, כפי שהובאו בספרו של ר' נתן פרידלנד, המזכיר את ר' זונדל כ"מו"ר" - בהיותו תלמידו ומקורבו. והוא היה יחד עם הגאונים ר' צבי קלישר ור' אלי ג'וטמכר, ביסוד ההתעוררות לישוב א"י ולחיבת ציון.

ז. מדינת-ישראל כקיום מצות עשה של ישוב ארץ ישראל.

וכהמשך בירור הדברים ממקור דברי חז"ל בסנהדרין, מבררים ומחייבים דברי הרמב"ן ב"ספר המצוות" (הוספות למצוות עשה, מצוה ד'): "שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן ד' יתעלה לאבותינו, לאברהם, ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה... אבל הארץ לא נניח אותה בידם (של ז' העממים), ולא ביד זולתם מן האומות בדור מן הדורות" - דברי הלכה מפורשים.

ועוד ממשיך הרמב"ן: "ואומר אני כי המצוה שהחכמים מפליגים בה, והיא דירת ארץ ישראל... הכל הוא ממצות עשה - הוא שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה...", כלומר: עיקר המצוה היא הכיבוש הממלכתי, השלטון הלאומי הכלל-ישראלי בטריטוריה קדושה זו, ומתוך המצוה הכללית ישנה המצוה הפרטית, המוטלת על כל יהודי ויהודי לדור ולשבת בארץ הקודש. על נקודה זו עמדו הגאונים בעל "אבני נזר" ובעל "ישועות מלכו", המגדירים את מצות ישוב א"י ככיבוש וישוב ולא כישיבה בלבד.

על קירות שכונות מסוימות מודבקים דברי נבלה, המאשימים את "הציונים הכופרים" שרוצים לעשות אותנו ל"עם לוחם".

וכי בתורה אין מצות עשה של מלחמת מצוה!?! וכי לא מפי הרמב"ן, "אביהם של ישראל, שמענו על מצות הכיבוש והמלחמה!?! ב"ה, זכינו וזוכים אנו אף עתה, לקיים דבר ד' זה ע"י תפארת גבורת צבאנו. נסכם בקצרה: השלטון היהודי בארץ הקודש, קרי: מדינת ישראל וצבאה, יחד עם היותו בבחינת "קץ מגולה", הריהו מצוה מפורשת וחשובה, מצוה כלל-ישראלית.

ה. קדושת יום-העצמאות.

תוך כדי ברורי דברים של הלכה, אמר לי גדול אחד, כי יום-העצמאות, עם כל חשיבותו מצד התשועה וההצלה, קדושה - אין בו. אולם, כשאנו מאמינים בדבר ד' ביד נביאיו: "ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו" וכו' ובהמשך דבר ד' המתגלה אלינו בדברי הרמב"ן, באותה מצות עשה של חיוב מלחמה לכיבוש הארץ, החלה עלינו בכל הדורות - מכאן כל תוקף הברור של מציאות הקדושה המתגלה בקיום המצוה "אשר קדשנו במצוותיו"! קדושה היא מציאות ממשית-ריאלית ולא פראזה רגשית-אנושית. מציאות הקדושה איננה נקבעת על דינו; הקב"ה קבע שאנו הננו עם קדוש, מציאות עובדתית של נשמות קדושות בגופות קדושים, המתפרטים מתוך נשמה כלל ישראלית שכולה קודש. קיימת מציאות של ארץ קדושה, חבל ארץ בו בחר ד', "כי בחר ד' בציון", "וזהי ארץ אשר "פירותיה קדושים" ואשר עבודת אדמתה שקולה כמצות הנחת תפילין - כך כתב החת"ם סופר בחידושו למסכת סוכה. וכמה מופלאים ומפליאים דבריו של הב"ח (או"ח סי' ר"ח), המדגיש את ענין הקדושה של פירות הארץ! כן נקבעו הדברים: זוהי הארץ הקדושה וזהו העם הקדוש!

הרבי מצ'ורטקוב אמר לי פעם בוינה, כי הוא מבין היטב את דרך ה"אורות" שלנו, שכל גשמיות של ישראל הינה קדושה. ברור, כל השייך לכלל ישראל הוא קודש. ככל שמעטים לעסוק וללמוד ב"אורות" למיניהם, בכוזרי ובמהר"ל, שוכחים יותר את יסודות האמונה: כל פושע בישראל הוא קדוש - ובעל כרחו! עיקרי תורה הם: זוהי מציאות של "עם זו יצרתי לי". מאחר שכן, ברור הוא שקדושה מרובה קיימת ביום בו הוקמה מדינתם של עם הקודש על אדמת הקודש.

ט. המדינה כהתגשמות חזון הנביאים.

ולעומת מה שנאמר: "האם זו המדינה שאותה חזו נביאנו?" אומר אני: זוהי המדינה שחזו הנביאים. כמובן, אין המדינה בתכלית השלמות, אולם נביאנו ורבותינו, ממשיכהם, אמרו שהמדינה תהיה כזו: זרע אברהם, יצחק ויעקב, ישובו ויקימו בה תקומה יישובית ושלטון מדיני עצמאי; לא נאמר לנו אם יהיו הם צדיקים או שאינם צדיקים. אומר הנביא: "בבקצי את בית ישראל... וישבו על אדמתם... וישבו עליה לבטח ובנו בתים ונטעו כרמים..." (יחזקאל כ"ח כ"ה-כ"ו) - נטיעת כרמים נאמרה, הקמת יישוב לא נאמרה... אמנם, מתוך חזרת ישראל אל אדמתם נביא לידי הגדלת התורה והאדרתה, אולם הצעד הראשון - ישראל על אדמתם! כביטוי של ר' אלי' גוטמכר: "ואצלי כבר ברור שאם יקיימו ישראל שיתחילו לעבוד אדמת הקודש בסך ק"ל משפחות - שתהיה התחלת הגאולה, גם כשלא יהיו ישראל ראויים לכך" (נדפס בראש ס' "נפש חיה"). בודאי, רוצה היה אותו צדיק בהגדלת התורה ויראת השמים, אבל סדרי הגאולה כאלו הם: ישוב חקלאי, קימום המדינה ומתוך כך - להמשך, להעלאה בקודש, להרצת התורה, להגדלתה ולהאדרתה.

י. הכפירה במעשי ד' הנגלים לנו היא כפירה בתורה שבכתב, בתורה שבעל-פה ובדברי הנביאים.

כבר למעלה ציינו, כי לאחרתנו ולצערנו, חלק ניכר מהציבור שלנו איננו מאמין במעשי ד' הנגלים לנו. כן, כדאי לומר פעם אחת דברים ברורים ולא להיות פוסחים על שתי הסעיפים: חוסר אמונה יש כאן, כפירה המתלבשת בלבוש של חרדיות וצדקות, כופרים הקוראים לאחרים בשם זה, וכל הפוסל - במומו פוסל! זוהי כפירה בתורה שבכתב, בדברי נביאנו ובתורה שבע"פ, אשר בארו לנו מהו הקץ המגולה: בשעה שארץ ישראל נותנת פריה בעין יפה ובשפע. כיצד מעיזים הם פניהם ומתחצפים כנגד גדולי ישראל; האם היה ר' אלי' גוטמכר רמאי ח"ו?! אמר מי שאמר כי טיפש הוא מי שחושב שזוהי אתחלתא דגאולה; האם ר' יהושע מקוטנא ("ישועות מלכו" יורה-דעה סי' ס"ו) היה טיפש?! כפירה זו במעשי ד' ובחסדיו עמנו, המתלבשת בלבוש של צדקות מרושעת - היא היא המעכבת את דבר ד' מלבוא ומלהתגלות בעולם. גם בחוגים שלנו ישנם כאלו המהססים, החוששים מליפול בספקות. אך עלינו לזכור: אמונה איננה ספיקות - "הוודאי שמו כן תהלתו". כשישראל משעבדים את לבם לאביהם שבשמים - ישנה גאולה שלמה.

יא. גאולת ישראל היא עובדה מציאותית הנמשכת, גם אם לא מכירים בכך בהכרה שלימה של אמונה.

זה י"ט שנה ועד עתה ישנה התפתחות. יום ליום יביע אומר. זוכים אנו לחזות בנפלאות ד' ובסודותיו - בבנין, בחקלאות, במדיניות, בבטחון, בגשמיות וברוחניות. אמיתיות הענין האלקי הזה איננה משתנית ומתערערת, בין אם העוסקים בכך מכירים בזה בהכרה שלמה של אמונה, ובין אם אינם מכירים בזה. ישראל קדמו לעולם, עומדים הם באמצע הרקיע ומכריזים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"; זכו ישראל לתורה שהיא "חמידה גנוזה", שהוריד משה אלינו - רב הרושם אשר מטביעים ישראל בכל העולמות. ישראל האמיתי הוא ישראל הנגאל, מלכות ישראל וצבא ישראל, עם בשלמותו ולא תפוצות גלותיות. משום כך, כשגלו ישראל חל זעזוע בכל העולמות. הוא הדין בבוא הגאולה, הזעזוע עבר בכל העולמות, שלב אחר שלב, עד הגיעו אלינו, כהשתלשלות התורה עד הגיעה אלינו. השתלשלות זו היא הדרגתית ומתמשכת, כל שנה ושנה היא מזמור נוסף, מזמור אלקי מפואר, המתוסף כחוליה לשרשרת. בשנה זו מזמרים אנו את המזמור הי"ט.

יב. מזמור י"ט בתהלים: מתוך הטבע הארצי באים אל הרוחני והשמימי.

מזמור י"ט בתהלים כולל בתוכו שני חלקים: בחלקו הראשון רואים אנו את נפלאות ד' בטבע והתגלותו בבריאה "השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע" וכו'. ואילו בחלקו השני מתוארים תורת ד', מצות ד' ויראת ד' המאירים והטהורים. ב"כוזרי" ובמהר"ל נתבארה הקבלה זו: כוחו של ד' מתגלה בעולם הטבע האדיר, אולם, מעלים בקודש, גדולה מידת עוצם התגלותו בתורה ובריאה שניתנה לישראל, "ישראל אשר בכך אתפאר". כזה הוא אף מזמור שנת הי"ט: מתוך הטבע הארצי נבוא אל הרוחני והשמימי - בונים בחול ואחר-כך מקדישים. מצווים אנו לעסוק בגילוי הקודש מתוך היסוד הארצי, לסייע להקב"ה במעשה בראשית, "תנו עוז לאלהים", "גדלו לד' אתי ונרוממה שמו יחדיו".

יג. יש במדינת ישראל דברים מכאיבים שיש בהם חילול ד' מרובה אך משום כך לא מסתלק ערך קידוש ד' שישנו במדינה, וביום-העצמאות.

אין אנו מחניפים לאפיקורסים ח"ו. יש במדינת ישראל דברים מכאיבים שיש בהם חילול השם מרובה. בייחוד שתי הצרות הנוראות: מערכת המשפט במדינה המשתמשת בחוק הרומאי, העותמוני והבריטי - ויהא אפילו ההוטנטוטי - ואילו במשפט ישראל האמיתי ב"חושן המשפט", לא נסמכו ולא מסכימים; והחולשה הרוחנית ואזלת היד כלפי אותם צידי נפשות ימ"ש וזכרם, ממשיכיו של אותו "פושע ישראל שעשאוהו גויים ע"ז" (אגרות הראי"ה), הנלחמים בנו בתוכנו. אולם, עם כל הנוראות צד חילול השם, הרי ערך קידוש השם הגדול לא יסולק בשום אופן מכל ענין המדינה ויום-העצמאותה.

יד. סדר הגאולה ביחזקאל: קיבוץ גלויות ואחר-כך תשובה שלימה.

בפרק ל"ו ביחזקאל ניתנת תכנית הגאולה: וקידשתי את שמי" מתוך "ולקחתי אתכם מן הגויים וקבצתי אתכם מכל הארצות והבאתי אתכם אל אדמתכם". רק אחר-כך "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם... ועשיתי את אשר בחוקי תלכו" - תשובה שלימה של העם תבוא רק אחרי קיבוץ הגלויות. הסבר זה ביחזקאל ל"ו כתב גם ר' שלמה אלישיב זצ"ל ב"הקדמות ושערים" שלו.

טו. כשיש באותו ענין צד של קידוש ד' וצד של חילול ד' - צד קדוש ד' הוא המכריע והמחייב.

לכאורה אפשר לדון: קידוש השם בבנין מלכות ישראל, מחד גיסא, וחילול השם - מאידך גיסא. על זה הורו חז"ל בתלמוד ירושלמי (קידושין) כי "קידוש השם גדול מחילול השם". כמובן אין ענינו של מאמר חז"ל ללמדנו, כי קידוש השם גדול יותר מחילול השם, אלא באורו שכשהם נמצאים יחד, כשבאותו ענין יש צד קדוש השם וצד חילול השם, אין אומרים ספיקא ושב ואל תעשה. אלא שצד קידוש השם הוא הגדול, המכריע והמחייב. ועל אחת כמה וכמה בקידוש השם הגדול-האלקי הזה של כלל ישראל ותקומתו.

טז. ככל שנתחזק בקיום מצות ישוב א"י מתוך אמונה - נזכה שחילולי ד' יתבטלו ויעלמו.

ככל שתגדל בתוכנו יותר ויותר התקיימות מצות ישוב א"י, בקיבוץ רבבות ישראל לתוכה, מתוך שלמות אמונה וגדלות אמונה בהתקיימות מעשה ד' הגדול אתנו - נזכה יותר ויותר שחילולי השם למיניהם יתבטלו ויעלמו. "והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה, ונגלה כבוד ד', וראו כל בשר יחדיו כי פי ד' דבר".!